

LOUIS COUPERUS

Hertaling
Albert Kroezemann

DE STILLE KRACHT

Uitgeverij kleine Uil

© 2023 Hertaling Albert Kroezemann
Uitgeverij kleine Uil, Groningen www.kleineuil.nl

© Louis Couperus,
Oorspronkelijke titel: *De stille kracht*

ISBN 9789493323209

Hertaling: Albert Kroezemann
Redactie: Astrid Werumeus Buning
Ontwerp binnenwerk en omslag: Riëtte van Zwol
Boekproductie: LINE UP boek en media bv
Auteursportret: Louis Couperus in 1897, collectie Literatuurmuseum

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

LOUIS COUPERUS

DE
STILLE
KRACHT

Hertaling **Albert Kroezemann**

Uitgeverij
kleine **Uil**

EERSTE HOOFDSTUK

1

De volle maan, tragisch die avond, was al vroeg, nog in de laatste schemering, opgerezen als een immense, bloedroze bol. Ze vlamde als een zonsondergang laag achter de tamarindebomen van de Lange Laan en steeg in een vage hemel op, zich langzaam zuiverend van haar tragische tint. Een doodse stilte heerste overal als een sluier van zwijgen, alsof na de lange middagsiësta de avondrust zonder overgang van leven begon. Over de stad, waar witte villa's met pilaren in het geboomte van lanen en tuinen laag wegscholen, hing een donzen geluidloosheid in de windstille benauwdheid van de avondlucht, alsof de matte avond moe was van de blakend zonnige dag van de oostmoesson. De huizen, zonder geluid, doken doodstil weg onder het bladerdak van hun tuinen, met de regelmatige, helder witte rijen van grote, gekalkte bloempotten. Hier en daar werd al een licht ontstoken. Plotseling blafte een hond. Een andere hond antwoordde en verscheurde de donzen stilte in lange, ruwe flarden. De nijldige hondenkelen, hees, ademloos, schor vijandig; ook zij zwegen plotseling stil.

Aan het einde van de Lange Laan lag diep in zijn voortuin het residentiehuis. Laag, dadelijk in de nacht van de waringinbomen, zigzagde het zijn pannendaken: het ene achter het andere, naar de schaduw van de achtertuintoe, met een primitieve lijn van dakopbouw, over iedere galerij een dak, over iedere kamer een dak, tot één lang daksilhouet. Aan de voorkant echter rezen de witte zuilen van het portiek op: hoog, blank en aanzienlijk, met brede tussenruimten, met grote openheid voor ontvangst, met een uitbreiding van een indrukwekkend paleisportaal. Door de open deuren vervaagde de middengalerij, met een enkel glimmend licht, naar achteren toe.

Een oppasser ontstak de lantaarns aan de zijkant van het huis. Halve cirkels van grote, witte potten met rozen en chrysanten, met palmen en caladiums, bogen wijd links en rechts voor het huis naar opzij uit. Een brede grindlaan vormde de oprit tot in het portiek met de witte zuilen. Verder strekte zich een wijd dor gazon uit dat met potten omgeven was. In het midden op een gemetseld voetstuk stond een monumentale, vaasvormige pot met een grote latania. Van een groene frisheid was daar de kronkelende vijver, waar de reuzenbladeren van een victoria regia zich als dofgroene dienbladen tegen elkaar rondden, met een enkele lotusachtige bloem ertussen. Een pad kronkelde langs de vijver en op een met kiezelstenen geplaveide, ronde plek rees een hoge vlaggenstok. De vlag was al neergehaald, zoals iedere dag om zes uur. Een eenvoudig hek sneed het erf af van de Lange Laan.

Op het reusachtige erf was het stil. Er brandden nu twee lampen die langzaam en omslachtig door de lampenjongen aangestoken waren. Eén lamp van de kroon brandde in de voorgalerij en binnen brandde de neergedraaide lamp, als twee lichtjes in het paleis van zuilen en van kinderlijke, naar achter lopende daken. Op de trappen van de kantoorkamer zaten enkele oppas-

sers, in hun donkere uniform, fluisterend wat te praten. Een van hen stond na een tijdje op en begaf zich, met een rustige pas van zich-niet-te-willen-haasten, naar een bronzen klok, die hoog bij het oppassershuisje hing, helemaal aan de zijkant van het erf. Toen hij na honderd passen genaderd was, luidde hij zeven langzame, echoënde slagen. De klepel bronsde bonzend in de bel van de klok en de slag weerklonk telkens na met een zware trilling. De honden begonnen weer te blaffen. De oppasser met zijn lenige pas, jongensachtig slank in zijn blauwe, katoenen jasje met gele banden en omslag, liep rustig en langzaam zijn honderd passen naar de andere oppassers terug.

Nu was in het kantoor het licht ontstoken en ook in de aangrenzende slaapkamer, waar het door de jaloezieën schemerde. De resident, een grote, zware man, in een zwart jasje en een witte broek, liep de kamer door en riep naar buiten:

‘Oppas!’

De hoofdoppasser, in zijn katoenen uniformrokje, de panden breed en geel omzoomd, naderde met gebogen knieën en hurkte neer.

‘Roep de nonna!’

‘De nonna is al uitgegaan, heer!’ fluisterde de man en zette de vingers van beide handen tegen elkaar, het eerbiedige gebaar van de semba.

‘Waar is de nonna naartoe?’

‘Dat heb ik nog niet uitgezocht, heer!’ zei de man als verontschuldiging omdat hij het niet wist en hij maakte weer de semba.

De resident dacht even na.

‘Mijn pet,’ zei hij. ‘Mijn stok.’

De hoofdoppasser, die nog steeds met kromme knieën eerbiedig in elkaar gekrompen zat, scharrelde even door de kamer en bood hurkend de kleine uniformpet en een wandelstok aan.

De resident ging uit. De hoofdoppasser haastte zich achter hem aan, met een tali-api in de hand: een lange, brandende lont waarmee hij met de gloeiende punt zwaaide om aan wie voorbijging, in de avond, de resident te doen herkennen. De resident liep langzaam het erf af en liep naar de Lange Laan. Aan die laan, als een avenue van tamarindebomen en flamboyants, lagen de villa's van de voornaamste notabelen: flauw verlicht, doodstil, schijnbaar onbewoond, met de rijen van gekalkte bloempotten die in de avondvaagheid oplichtten.

De resident wandelde eerst langs het huis van de secretaris; daarna aan de andere zijde een meisjesschool; dan de notaris, een hotel, het postkantoor, de president van de Landraad. Aan het eind van de Lange Laan stond de rooms-katholieke kerk en verderop, de brug over de rivier, lag het station. In de buurt van het station was meer verlicht dan bij de andere huizen, onder andere een grote, Europese winkel. De maan, die hoger geklommen was en gedurende haar stijging een helder zilveren gloed verspreidde, bescheen de witte brug, de witte winkel en de witte kerk. Dit alles stond aan een vierkant, open plein, zonder bomen en in het midden stond een spits monumentje dat de stadsklok was.

De resident ontmoette niemand. Nu en dan kwam er echter een enkele Javaan, zich bewegend in het donker, even uit de schaduw, en dan zwaaide de oppasser achter zijn heer met veel vertoon de gloeiende punt van zijn vuurtouw. Meestal begreep de Javaan het en maakte zich klein, kromp ineen aan de rand van de weg en ging al gehurkt lopend voorbij. Een enkele keer, onwetend, pas uit zijn dorp, begreep hij het niet en liep angstig voorbij. Hij keek dan angstig naar de oppasser, die maar zwaaide en zwaaide, en hem, in het voorbijgaan, achter de rug van zijn meester een vloek uitstootte, omdat hij – de dorpskerel – geen manieren had. Als er een karretje of rijtuigje aankwam, dan zwaaide hij weer en

zwaaide hij zijn vuursterretje door de avond, wenkte de bestuurder, die stilhield en uitstapte óf neerhurkte in zijn voertuigje en hurkend verder mende aan de uiterste rand van de weg.

De resident liep somber door, met de flinke pas van een besliste wandelaar. Hij was rechts van het pleintje afgeslagen en liep langs de hervormde kerk, recht op een mooie villa af met slanke, vrij correcte, ionische pleisterzuilen en hel verlicht met petroleumlampen in kronen. Het was de sociëteit Concordia. Een paar bedienden in witte jasjes zaten op de trappen. Een Europeaan in een wit pakje, de kastelein, liep in de voorgalerij. Maar om de grote bittertafel zat niemand en de wijde, rieten stoelen openden hun armen als tevergeefs afwachgend.

De kastelein, die de resident in het oog kreeg, boog en de resident tikte kort aan zijn pet en ging de sociëteit voorbij en sloeg linksaf. Hij wandelde door een laan, langs kleine, donkere huisjes op kleine erfjes weggedoken, sloeg weer af en ging langs de uitmonding van de rivier, die als een kanaal was. Prauw aan prauw lag vastgemeerd. Een eentonig geneurie van Madoerese zeelui zeurde droefgeestig langzaam over het water, waaruit een vissige damp opsteeg. Langs het havenkantoor ging de resident naar de pier toe, die een eind in zee uitstak. Op de punt stond een kleine vuurtoren, die als een kleine Eiffel zijn ijzeren kandelaaar verhief, met in de top zijn lamp. Daar bleef de resident staan en herademde. De wind was plotseling opgestoken, de grongong blies, uit de verte aangewaaid, zoals iedere dag op dat uur. Maar soms zakte hij ineens onverwacht neer, ineen, alsof zijn waaiende vlerken machteloos waren, en de opgeheven zee streelde haar maanwitte schuimkrullen glad en fosforesceerde even, met lange, bleke strepen.

Over de zee naderde droefgeestig een eentonig, ritmisch zeuren van zingen, een zeil tekende zich donker af als een grote nachtvogel en een vissersprauw met een hoog opbuigende voor-

steven – met iets van een antiek schip – gleeed het kanaal in. Een weemoed van levensgelatenheid, een berusting van al het kleine, donkere aardse onder die eindeloze hemel, aan die zee van fosforescerende verte, dreef om en toverde een geheimzinnigheid die bekleemde...

De grote, stevige man, die daar stond, wijdbreens, herademend in de langzaam met vlagen aanwaaiende wind was moe van zijn werk, van zijn zitten aan zijn schrijftafel, van zijn berekeningen van de duitenkwestie. De afschaffing van de duiten was door de gouverneur-generaal als zijn persoonlijke verantwoordelijkheid en een kwestie van belang opgelegd. Die grote, stevige man, praktisch, koel van denken, kort beslist van langdurige gezagsuitoefening, voelde misschien niet die donkere geheimzinnigheid over de Indische avondstad – hoofdplaats van zijn gewest – drijven, maar hij voelde de begeerte van een kinderarm om zijn hals, van kleine, hoge stemmen om zich heen, de begeerte naar een jonge vrouw, die hem glimlachend zou opwachten. Hij liet zich niet door die sentimentele gevoelens meeslepen en was niet gewend zich over te geven aan mijmeringen over zichzelf: hij had het te druk. Zijn dagen waren te veel gevuld met belangen van allerlei aard waardoor hij niet kon toegeven aan wat hij wist, wat zijn vlaagjes van zwakte waren: de onderdrukte opwellingen van jongere jaren. Maar al mijmerde hij niet, de stemming was onafweerbaar, als een druk op zijn brede borst, als een ziekte van tederheid. Een malaise van sentimentaliteit in zijn anders heel praktische gemoed van hoofdambtenaar, die van zijn werkkring en van zijn gewest hield. Die hart had voor de belangen van zijn gewest en van wie het bijna onafhankelijke gezag van zijn betrekking helemaal in harmonie was met zijn heersersnatuur. Die met zijn krachtige longen zijn atmosfeer van brede werkkring en ruim veld van verschillende arbeid met evenveel genot gewend was te ademen, zoals hij nu de wijde

wind van de zee ademde. Van de begeerte, het verlangen en een heimwee was hij die avond vooral vol. Hij voelde zich eenzaam, niet alléén om het isolement dat een hoofd van het gewestelijk bestuur altijd min of meer omringt. Wie men óf conventioneel glimlachend en eerbiedig nadert om conversatie, óf kort zakelijk en eerbiedig, om zaken. Hij voelde zich eenzaam, hoewel hij vader van een huisgezin was. Hij dacht aan zijn grote huis. Hij dacht aan zijn vrouw en zijn kinderen. En hij voelde zich eenzaam en alleen gedragen door het belang dat hij in zijn werk stelde. Het was voor hem alles in zijn leven. Het vulde al zijn uren. Erover denkend sliep hij in, zijn eerste gedachte was voor het een of ander gewestelijk belang.

Op dat ogenblik moe van het cijferen, herademend in de wind, ademde hij tegelijk met de frisheid van de zee de weemoed van de zee in. De geheimzinnige weemoed van de Indische zeeën, de spookachtige weemoed van de zeeën van Java. De weemoed die van ver aanruist als op suizende wicken van geheimzinnigheid. Maar zijn natuur was niet om zich over te geven aan mysterie. Hij ontkende het mysterie. Het was er niet: er was alleen de zee en de wind, die fris was. Er was alleen de walm van die zee, als iets van vis, van bloemen en zeewier. Walm, die de frisse wind uitwaaide. Er was alleen het ogenblik van herademing en wat hij die avond, onafweerbaar, voor geheimzinnige weemoed toch voelde sluipen in zijn wat weke gemoed. Hij dacht aan zijn huiselijke kring, die hij liever wat nauwer gevoeld had, dichter aansluitend bij wat hij betekende als vader en echtgenoot. Als er van weemoed nog iets was, dan was het dát. Uit de zee kwam het niet. Van ver uit de lucht kwam het niet aangewaaid. Hij gaf zich niet over aan een aller-eerste sensatie van wonderlijkheid... En hij plantte zich steviger, welfde zijn borst, richtte zijn flinke, militaire kop op en snoof, en snoof de walm in en de wind...

De neergehurkte hoofdoppasser met zijn gloeiende vuurtouw in de hand gluurde aandachtig naar zijn heer alsof hij dacht: wat doet hij hier? Zo vreemd bij die vuurtoren te staan... Zo vreemd, die Hollanders... Wat denkt hij nu? Waarom doet hij zo? Juist op dit uur op deze plek... De zeegeesten waren nu om... Er zijn kaaimannen onder het water en iedere kaaiman is een geest... Zie, daar heeft men aan ze geofferd: banaan, rijst, gedroogd vlees en een hard ei op een vlotje van bamboe. Onderaan, bij het voetstuk van de vuurtoren... Wat doet de heer nu hier? Het is hier niet goed, het is hier niet goed... onheil, onheil... En zijn spiedende ogen gleden op en neer over de brede rug van zijn heer, die maar stond en uitkeek... Waar keek hij naar? Wat zag hij aanwaaien in de wind? Zo vreemd, die Hollanders, vreemd...

De resident keerde zich plotseling om en liep terug, en de oppasser, opschrikkend, volgde hem, blazend aan de punt van zijn vuurtouw. De resident liep dezelfde weg terug. Nu zat er een heer in de sociëteit, die groette, en een paar jonge mensen in het wit wandelden in de Lange Laan. De honden blaften.

Toen de resident de ingang van het residentie-erf naderde, zag hij voor, bij de andere ingang, twee witte figuren, een man en een meisje, die echter in de nacht onder de waringins uitgewist werden. Hij ging direct naar zijn kantoor. Een andere oppasser naderde en hij gaf hem zijn pet en stok. Onmiddellijk zette hij zich aan zijn schrijftafel. Hij kon nog een uur werken, vóór het diner.

Meerdere lichten waren opgestoken. Eigenlijk waren overal lichten ontstoken, maar in de brede galerijen was het net zo

licht. Op het erf en in het huis brandden zeker niet minder dan twintig, dertig petroleumlampen in kronen en lantaarns, maar het was niet meer dan een vage lichtschemer die het huis geel kleurde. De maneschiijn stroomde in de tuin, lichtte de bloempotten op, glinsterde in de vijver en tegen de blanke lucht waren de waringins als mollig fluweel.

De eerste gong voor het diner was geslagen. In de voorgalerij wipte een jongeman op een wipstoel, op en neer, de handen achter het hoofd, zich vervelend. Een jong meisje neuriede en liep door de middengalerij, alsof ze ergens op wachtte. Het huis was gemeubileerd volgens het conventionele type van residentiewoningen in het binnenland: plechtig en banaal. De marmeren vloer in de voorgalerij spiegelde gladwit; hoge palmen in potten stonden tussen de pilaren; om de marmeren tafels stonden wipstoelen. In de eerste binnengalerij, die in de breedte evenwijdig aan de voorgalerij liep, stonden stoelen in rijen tegen de wand, als voor een eeuwige receptie. De tweede binnengalerij, die zich in de lengte uitstrekte, vertoonde aan het einde, daar waar ze zich weer tot een galerij in de breedte verbreedde, een reusachtig, rood satijnen deurgordijn aan een gouden kroonlijst. In de witte vakken tussen de deuren van de kamers hingen spiegels in gouden lijsten, die op marmeren consoles stonden, of lithogravures. Schilderijen, zoals men in Indië zegt: Van Dijck te paard, Paul Veronese op de trappen van een Venetiaans paleis ontvangen door een doge; Shakespeare aan het hof van Elizabeth en Tasso aan het hof van Este. Maar in het grootste vak hing in een gekroonde koningslijst een grote ets: portret van koningin Wilhelmina in kroningsornaat. In het midden van de middengalerij stond een rode, satijnen ottomane, bekroond door een palm. Verder veel stoelen en tafels, grote lampenkronen overal. Alles was onderhouden en van een pompeuze banaliteit, een onhuiselijke afwachting van de eerstvolgende receptie,

zonder een enkel intiem hoekje. In het halflicht van de petroleumlampen – in elke kroon was één lamp ontstoken – strekten de lange, brede, wijde galerijen zich in een lege verveling uit.

De tweede gong sloeg. In de achtergalerij was de te lange tafel – alsof die steeds gasten verwachtte – gedekt voor drie personen. De hofmeester en een zestal jongens stonden in afwachting bij de dientafels en de twee buffetten. De hofmeester begon reeds borden met soep te vullen en een paar van de jongens plaatsten de drie borden soep al op tafel, op de gevouwen servetten, die op de borden lagen. Toen wachtten ze weer af, terwijl de soep lichtjes dampte. Een andere jongen vulde de drie waterglazen met grote brokken ijs.

Het jonge meisje was neuriënd dichterbij gekomen. Ze was misschien zeventien jaar en leek op haar gescheiden moeder: de eerste vrouw van de resident, een mooie nonna, een dame van gemengde afkomst. Die woonde nu in Batavia en runde daar, naar men zei, een geheim speelhuis. Ze had een olijfbleke tint, met soms even de bloes van een vrucht. Ze had mooi zwart haar, dat aan haar slapen natuurlijk kroesde en in een zeer grote wrong was vastgestoken. Haar zwarte pupillen met glinsterende iris dreven in een vochtig blauwwit, waaromheen zware wimpers speelden, op en neer, op en neer. Haar mondje was klein en een beetje dik en op haar bovenlip groeide heel licht een donker donsje haar. Ze was niet groot en al te vol van vorm, als een haastige roos die te snel openbloeit. Ze droeg een witte, katoenen rok en een witte, linnen blouse met een kanten tussenstuk. Om haar hals had ze een schelgeel lint, dat heel aardig stond bij haar olijfbleke gezicht, dat soms plotseling bloosde, als met een stroom van bloed.

De jongeman kwam uit de voorgalerij aangeslenterd. Hij leek op zijn vader: groot, breed, blond en met een dikke, blonde snor. Hij was nauwelijks drieëntwintig jaar, maar hij zag er wel

vijf jaar ouder uit. Hij droeg een wit pak van Russisch linnen, maar met een boordje en een das.

Eindelijk kwam ook Van Oudijck. Zijn besliste stap naderde, alsof hij het altijd druk had en hij nu even kwam eten tussen zijn werk door. Alle drie gingen zitten zonder een woord te zeggen en lepelden de soep.

‘Hoe laat komt mama morgen?’ vroeg Theo.

‘Om half twaalf,’ antwoordde Van Oudijck en wendde zich tot zijn lijfjongen achter zich:

‘Kario, denk eraan dat mevrouw morgen om half twaalf afgehaald moet worden van het station.’

‘Heer,’ fluisterde Kario.

Een gerecht van vis werd rondgediend.

‘Doddy,’ vroeg Van Oudijck, ‘met wie was je zo-even aan het hek?’

Doddy keek haar vader langzaam en verwonderd aan, met haar glinsterende irissen.

‘Aan... het hek?’ informeerde ze langzaam, met een zeer molig accent.

‘Ja.’

‘Aan... het hek? Met niemand... Met Theo misschien.’

‘Was jij met je zus aan het hek?’ vroeg Van Oudijck.

De jongen fronste zijn dikke, blonde wenkbrauwen.

‘Kan wel... weet niet... herinner me niet...’

Ze zwegen alle drie. Ze maakten haastig het diner af, zich vrelend aan tafel. De vijf, zes bedienden, in witte jaszjes met rode, linnen omslagen, liepen zacht op de platte tenen, bedienden vlug en geruisloos. Men at nog biefstuk met sla, pudding en vruchten.

‘Eeuwige biefstuk,’ mopperde Theo.

‘Ja, die kokkie!’ lachte Doddy met haar keellachje. ‘Ze geeft altijd biefstuk, als mama niet is; kan haar niet schelen, als mama niet is. Ze verzint niet. Te erg toch...’

NAWOORD

‘Op Java noemen ze het dat-waar-je-niet-over-spreekt...’ Zo begint de tv-bewerking van *De stille kracht*, uitgezonden in 1974 op de Nederlandse televisie.

‘En het is overal:
Het schuilt in de grond,
Het sist in de vulkanen,
Het komt aanwaaien met verre winden,
Het ruist aan met de regen,
Het rolt aan met de donder,
Het zweeft van ver uit de horizon over de eindeloze zee...
En het is vooral te zien in de ogen van de Javaan,
En het knaagt als een vergif van vijandschap aan lichaam,
Ziel en leven van de Europeaan.
Stil bestrijdt het deze overwinnaar,
Heel langzaam sloopt het hem,
Het laat hem verkwijnen en ten slotte sterven.
Dat-waar-je-niet-over-spreekt.
Het is... De stille kracht.’

Als Louis Couperus en zijn vrouw begin september 1898 terugkeren uit Londen, schrijft hij aan zijn uitgever L.J. Veen dat zij grote plannen hebben: ‘begin volgend jaar gaan wij voor negen maanden naar Indië! Of de literatuur er baat bij zal vinden, weet ik echter niet...’ Op 25 februari is het zo ver en vertrekken zij uit de Surinamestraat 20 in Den Haag naar Nederlands-Indië. Op Java zullen zij rondtrekken en wederzijdse familieleden bezoeken. De broer van Louis Couperus, John Ricus, is er assistent-resident van Meester Cornelis; zijn zwager, Gérard Valette, is er resident in de plaats Tegal; zijn neef is er generaal en legercommandant en Couperus is verwant aan de gouverneur-generaal Van der Wijck. Bovendien woont de schoonmoeder van Couperus er. Het prachtige, vreemde land lokt hen beiden. Elisabeth Couperus is er immers geboren en heeft haar kinderjaren op Java en in Deli doorgebracht; Louis Couperus heeft van zijn negende tot en met zijn vijftiende in Batavia gewoond.

*Louis en Elisabeth Couperus, gekleed voor een kinderbal, circa 1875
(Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde)*

In het plaatsje Laboewangi vindt een aantal mysterieuze gebeurtenissen plaats. Op Java noemen ze het dat-waar-je niet-over-spreekt: een geheimzinnige, stille kracht. Resident Van Oudijck vindt dat maar onzin. Als hij een regent ontslaat omdat hij zich op een feest onbeschoft gedragen heeft, slaat de stille kracht toe.

Zijn jonge, sensuele vrouw, Léonie van Oudijck, houdt ervan mannen te verleiden. In het geheim heeft ze een verhouding met haar stiefzoon Theo, maar ook met Addy de Luce die als de Verleider bekend staat. Als Léonie zich gaat baden in de badkamer, wordt zij op onbegrijpelijke wijze met sirih, bloedrood sap, bespuwd. Daarna gebeuren er meer vreemde dingen in het residentiehuis: een spiegel wordt door een steen vernield, glazen breken spontaan in kleine stukjes en er klinkt hamergeluid.

Louis Couperus (1863-1923) is één van de grootste schrijvers van Nederland en heeft veel romans en verhalen op zijn naam staan. Couperus geeft aan dat *De stille kracht* vooral 'de geheimzinnige vijandschap van Javaanse grond en sfeer en ziel tegen de Nederlandse veroveraar' weergeeft.

Uitgeverij
kleine Uil

ISBN 9789493323209

